

הצעה להקניית יסודות בהשקפה אמונתית באמצעות "דפי פרשת השבוע"

אחת הבעיות בהן נתקל המחנך הדתי, המורה ל"מחשבת ישראל" ורב בית הספר, היא תחושתם של תלמידים שבכפירה יש מן הקידמה, והיא מזוהה עם מושגים בעלי קונוטציה חיובית לתלמידים, כגון "מודרניות", "השכלה" וכד'. מערכת דימויים זו גורמת לכך שהרבה בעיות שבהן מטפל המורה למחשבת ישראל אינן רק בעיות שכליות-הכרתיות אלא הן בעיות רגשיות הנובעות לא פעם מדעות קדומות. דוגמה לכך היא בעיית יחסי דת ומדע.

היחס בין התורה לתיאוריות מדעיות שונות, בתחומים שונים נידון בספרים ובמאמרים רבים.¹ נידונו שאלות יסודיות כגון מה היחס בין המדע ל"אמת"². כאשר המדע מציע הסברים, והסברים אלה משתנים עם המשך המחקר המדעי. נידונו גם שאלות ספציפיות כגון תיאוריית האבולוציה³. נידונו בהרחבה הביקורות המדעיות על תיאוריה זו שהפכה לאמונה רווחת אך לא מדעית. גם תיאוריית "המפץ הגדול" אודות אופן בריאת העולם נידונה מכיוונים שונים⁴. כן נידונה הגישה למחקר ההיסטוריה האנושית – השגחה אלוקית או מעשה עצמאי של בני אדם⁵.

1. כמה מהם:
 - א) *Challenge, Torah Views On Science and its Problems*, Ed. Aryeh Carmell and Cyril Domb, Feldheim 5738 (1978).
 - ב) צרניבסקי א', "בין מדע ודת", הוצאת צ'צ'יק תשכ"ה.
 - ג) "אמונה דת ומדע", הכינוס השנתי הי"א למחשבת היהדות, משרד החינוך, המחלקה לתרבות תורנית, ירושלים תשכ"ו.
 - ד) "אמונה ומדע", קובץ אגרות מהאדמו"ר מליובאוויטש (תשל"ז).
 - ה) "דת ומדע", קובץ מקורות למורה בעריכת אי נוראל, מרכז לתכניות לימודים ירושלים תש"ם (תשמ"ו), בסופו ביבליוגרפיה קצרה.
 - ו) לוי יהודה, "יהדות ומדע כחכמות משלימות", ירושלים תשמ"ז.
 - ז) לוי יהודה, מול אתגרי התקופה, ירושלים תשנ"ג (בעיקר פרקים לז-מו).
 - ח) ספרי "אל המקורות" א-ד, הוצאת מורשת אבות.
 - ט) אולמן ש"ב, חנוך ומדע לאור היהדות, ניומן תשכ"ד (ספרים אחרים של המחבר מוזכרים בקובץ (ה) הנייל).
2. לדוגמה במאמרה של די"ר מרגלית פרל "התייתכן סתירה בין דת ומדע?" בקובץ *אמונה דת ומדע*, משרד החינוך, המחלקה לתרבות תורנית ירושלים תשנ"ו.
3. טרופ משה, "בריאה – מוצא החיים".
עציון יצחק רפאל, "תורת האבולוציה בעולם החי והדומם לאור המדע המדויק החדש" – מאמרים שכוונסו כחוברת בהוצאת אגף החינוך הדתי, ירושלים תשל"ה.
קורמן אברהם, "אבולוציה ויהדות", ת"א תשל"ה.
4. בנוסף לספרים בהערה 1 ראה גם: אביעזר נתן, "בראשית ברא", רמת גן התשנ"ד. המחבר מציע הסבר לפסוקי התורה שיהלום את תיאוריית "המפץ הגדול".
5. ראה במאמרי "מדע ואגדה – עיונים באגדות החורבן", שמעתין 71 (תשרי-כסלו תשמ"ג), ובמקורות המצויינים שם.

אולם. מאחורי השאלות הנדונות עומדת, לא אחת, בעיה פסיכולוגית של דעות קדומות, ונראה לי שיש להיות מודעים לה, ולטפל בה כתנאי יסודי לקבלת ההסברים השונים לסתירות נכונות או מדומות בין תורה ומדע. מהן דעות קדומות אלו? פרופ' ירמיהו ברנובר, במאמר "אשליית האמת של החלוק הלבן"⁶, מתאר כיצד הוא, כפרופסור לפיסיקה, נשאל כיצד ייתכן שהוא גם שומר מצוות: "שאלה זו היא דוגמה קלאסית לכוחה של הדעה הקדומה... האדם המודרני יודע בתחושה פסיכולוגית כנה שקיים ניגוד בין תורה ומדע. הוא גדל על זה. ועל כן שאלתו איננה: האמנם קיים ניגוד מהותי? בוא ונבדוק את הנושא. במקום זאת הוא שואל: איך אתה, כמדען דתי, מסתדר עם זה? איך אתה חי בהרמוניה עם הקונפליקט שבין דת למדע? כל כך ברור לו שקיים קונפליקט. וזו כמובן דעה קדומה".

דעה קדומה זו היא המשך להשקפות שרווחו בעבר ("המשכילים"), בתקופות בהן נדיר היה למצוא מדענים שומרי תורה ומצוות (פרט לחוגים מצומצמים של "תורה עם דרך ארץ" בדרכו של רש"י הירש). כיום נקל למצוא שומרי מצוות רבים בין אנשי המדע במדעי הטבע, במתמטיקה, ברפואה, וכו'. קיימות אגודות מדענים שומרי תורה ומתפרסמים כתבי עת וספרים העוסקים בקשר בין התורה והמדע⁷.

פרופ' ברנובר, במאמרו הנזכר, מתאר ניסוי שערך אחד מעמיתיו, פרופסור למיקרוביולוגיה. הוא לימד קורס מקביל במיקרוביולוגיה לשלוש קבוצות באוניברסיטת מינסוטה. בפני אחת נהג להרצות כשהוא לבוש בקפידה וברשמיות – בחליפה ועניבה. לפני הכיתה השנייה התייצב בלבוש מרושל, בחולצה סתם. ואילו בפני הכיתה השלישית הוא הופיע בחלוק לבן. "איזו כיתה רשמה את ההישגים הגבוהים ביותר בעת המבחנים? ניחשתם נכונה? זו שלמדה אצל ידידי הפרופסור, כשהופיע בפניה בחלוק לבן. חלוק לבן זה סמל המדעיות. נודף ממנו ניחוח משכר של המחקר והמעבדה. הוא לבושו של הכהן הגדול בהיכל המדע!"

מניסוי זה ניתן לראות, שאפילו סטודנטים למדעי הטבע נפלו ברישתה של דעה קדומה והחשיבו את הדובר בחלוק לבן. הדבר נכון שבעתיים בציבור לא מקצועי הניזון משטחיותם של אמצעי התקשורת ומסיק מההישגים של הטכנולוגיה המודרנית לשאלות פילוסופיות שאין להן דבר עם הישגים טכנולוגיים אלה. קשה לעקור דעות קדומות שנרכשו בתהליך ארוך ובלתי מודע. כדי לפתח השקפה אמונתית יש לעסוק בדברים הן בלימוד מסודר של הסוגיות והן בדיונים עקיפים.

להדגמת הדברים נציג כמה קטעים שנכתבו על ידי, כרב בית ספר תיכון, במסגרת "דפי פרשת השבוע". להצגת הנושאים דווקא במסגרת זו של "דפי פרשת השבוע" יש מספר יתרונות:

- א) הנושאים מועלים בצורה עקיפה, כקשורים לפרשת השבוע, ולא כהתקפה ישירה על השקפות ועמדות. (התקפה חזיתית מעוררת בדרך כלל התנגדות).
- ב) הדפים משמשים לדיון כיתתי ומשפחתי ובכך מוגבר העיון בדברים.

6. **ניצוצות**, גליון 6 עמ' 26 ואילך (ראה המשך בגליון 7). הבעיה אותה מעלה ברנובר נידונה גם במאמרים: ענבל צבי, "השערת ההתפתחות (האבולוציה) ומניעה", **ספר אל המקורות א** (עמ' 292). קלאהר ד"ר קארל נ' "מדע לעומת מדענות" **ספר אל המקורות ב** (עמ' 158). (מאמרו של ד"ר קלאהר תורגם מ-Challenge הנייל בהערה 1, עמ' 288). וכן בחוברת של עציון י"ר, תורת האבולוציה (לעיל הערה 3), עמ' 58-50.

7. **"תורה ומדע"** – כתב עת של אגודת אנשי מדע שומרי תורה בישראל. **"ניצוצות"**, בעריכת הרב משה גרילק. **"באור התורה"** (אגודת שמי"ר), בעריכת פרופ' ירמיהו ברנובר.

- ג) קיצורם היחסי של הדפים, ומסגרתם השבועית, מאפשרת "לטפטף" רעיונות ותכנים בכמה הזדמנויות ולא רק בדיון ממוקד אחד.
- ד) סגנונם של הדפים וכותרותיהם הוא בן זמננו ומקל על הבנת הדברים וקבלתם.

— א —

קטע א לפרשת בראשית נועד כמשקל נגד למונח "חוזרים בשאלה". מונח זה יוצר דימוי רציני לנוטשי האמונה כנגד התופעה של "חוזרים בתשובה". אולם רבים אינם מודעים לכך שהמניעים לנטישת שמירת המצוות אינם בדרך כלל קשיי-אמונה, אלא רצון לפריקת עול הנובע מסיבות שונות (תאוות, קריירה וכד'). הקטע הבא עוסק בדימויים של נוטשי שמירת המצוות.

הביצה והתרנגולת – או השאלה והתירוץ

מעשה באוכל נבלות לתאבון שגילה לעת זקנתו שטעה בחשבון חייו. האם יודה בטעותו! נמלך בדעתו והחליט לקרוא לעצמו ולדומים לו בשם "חוזרים בשאלה". פגש בו חברו משכבר הימים, שנשאר נאמן לתורה ושאלו: מתי וכיצד החלה נפילתך ומתי ולמה המרת את דעתך? ענה לו ה"חוזר בשאלה": אני לא נפלת, אדרבא בגלל שאלות באמונה, ספיקות קשים, בחרתי את דרכי החדשה! השיב חברו: האמנם? ומתי שאלת שאלות אלה, ואת מי? לשאלות אלה יכולת לקבל תשובה כבר לפני שנים ממני ומתלמידי החכמים שבסביבתנו. לא שאלות היו לך, אלא "תירוצים"! תחילה החלטת שברצונך לפרוק עול תורה ומצוות ורק אחר כך בנית תיאוריה שתתאים לרצונך! בחטא עץ הדעת נפלו אדם וחווה במאבק עם יצרם. רק עץ אחד נאסר עליהם, אך "מים גנובים ימתקו". הנחש מסית ומפתה ומוכר אשליה "ונפקחו עיניכם והייתם כאלוקים יודעי טוב ורע". למרבה ההפתעה, נימוק זה של השכלה מופיע אחרון בתיאור החטא "ותרא האשה כי טוב העץ למאכל וכי תאווה הוא לעינים ונחמד העץ להשכיל". כלומר, האשה החליטה תחילה ש"מתחשק לה" לטעום מהפרי האסור ורק אחר כך הצמידה לרצונה את התיאוריה המרשימה "ונחמד העץ להשכיל". כל אדם הוא בבחינת אדם הראשון ולכל אדם ניסיונותיו. אם יכיר במניעיו וינתחם באיזמל התורה ידע להבחין בין שאלות לבין תירוצים. בין שאלות אמיתיות, שיש למצוא להן תשובות, לבין שאלות מדומות שנועדו לתת כסות אידאולוגיות לתאוות ופריקת עול. לשאלות יש תשובות, אך תירוצים בדמות שאלות אינם מבקשים תשובה. הבא ליטהר – מסייעים לו!

— ב —

בקטע הבא לפרשת וארא מוצג פרעה כאב־טיפוס למדען, שבהכרתו השכלית עשוי להגיע, מתוך בחינת העובדות, להכרה בה' בורא העולם, אך תאוותיו ויצריו מאפילים על

הכרתו השכלית. כפי שציינתי לעיל⁸ רבים האופנים בהם הופרכה בימינו תיאוריית האבולוציה, אולם יש מדענים הממשיכים לדבוק בה מתוך אמונה עיוורת המושפעת בוודאי מתאווותיהם ויצריהם, המעדיפים לראות את העולם כעולם "הפקר". בקטע זה ניתנת הדעת לדעה קדומה אחרת של תלמידים והיא שהתורה כביכול אינה מכירה ב"חוקי טבע". המוקד הנכון אינו קיומם של חוקים כאלה אלא מקורם בבורא הכל יכול⁹, שיצרם וממשיך להפעילם ברצונו.

המוח והלב וצפרדעים בבטן

כמה צפרדעים מוכן פרעה לבלוע, ומדוע?
במסגרת שיעור מודרך ביסודות האמונה, נוחתות על פרעה עשר המכות, שמטרתן להמחיש את מציאות ה', השגחתו על הברואה ומעורבותו הפעילה בשינוי המציאות (ראה רמב"ן סוף פרשת בא). מכת הצפרדעים היא הטרדה לפרעה ועמו, קרקור הצפרדעים נשמע בכל פינה "ועלו ובאו בביתך ובחדר משכבך ועל מטתך ובבית עבדיך ובעמך ובתנורך ובמשארותיך ובכה ובעמך ובכל עבדיך יעלו הצפרדעים". פרעה קורא למשה ומבקשו לסלק את המכה. משה שואל "למתי", כלומר מה המועד הרצוי?

התשובה הצפויה היא כמובן "מיד". אך פרעה עונה משום מה "למחר". מדוע?
הסיבה לכך היא (רמב"ן בשם הגאון שמואל בן חפני ח', ו) שפרעה התלבט בשאלה האם משה מייצג כוח השולט בטבע או שמה רק מכיר ויודע את חוקי הטבע שלפיהם אולי צפויה הסתלקות המכה באופן מיידי. כאשר במאבק המוחות, מציג משה את השאלה: "למתי" סבור פרעה שזוהי הטעייה, שלמעשה יודע משה שהמכה צפויה להסתלק מייד באופן טבעי, לפיכך עונה פרעה תשובה בלתי צפויה "למחר". הוא מוכן להמשיך ו"לבלוע צפרדעים" (כפשוטו!) עוד יום כדי לבחון את משה. משה רבנו "מרים את הכפפה" ונענה לאתגר "ויאמר כדברך, למען תדע כי אין כה אלוקיני".

האם פרעה הסיק את המסקנה המתבקשת? גם כאשר מוצגת למוח ההוכחה המשכנעת ביותר, אין היא יכולה לשכנע כאשר הלב אטום. נדרשו עוד מכות רבות וכואבות לפריצת הדרך, אשר גם אם לא פתחו את ליבו ומוחו של פרעה, הביאו לשירת האמונה של עם ישראל "ויאמינו בה" ובמשה עבדו, אז ישיר משה ובני ישראל! אז ישיר – גם בעתיד!

— ג —

בקטע זה לפרשת משפטים נעשה ניסיון לטפל בעקיפין בשאלה הרווחת: אם אכן הכפירה טועה כיצד יש לה מהלכים נרחבים כל כך? בתורה נאמר לנו "אחרי רבים להטות", אך הוזהרנו "לא תהיה אחרי רבים לךעות". מובן שההכרעה "אחרי רבים" נועדה למקרה מסופק אך לא לשאלה שבה אין כל ספק. בדורנו הגיעו רבים מנוטשי התורה לשוקת שבורה, אך לא לכולם האומץ להודות בטעותם.

8. ראה במקורות בהערה 6.

9. היחס בין נס וטבע נידון ברבים מהספרים העוסקים בנושאי "תורה ומדע".

ללא דעות קדומות

לא פעם עומדים אנו ומשתוממים כיצד ייתכן שבני אדם נבונים שומעים הוכחות והסברים לעיקרי האמונה ובכל זאת ממשיכים לדבוק בהשקפות מוטעות ובדרך חיים קלוקלת.

כיצד השתרשו ההשקפות המוטעות? ה"חפץ חיים" תיאר זאת במשל: כפרי יצא לדרכו אל העיר בליל חורף מושלג בעגלה רתומה לסוסים. כדי להתחמם לגם מדי פעם מבקבוק יין-שרף שהיה עמו עד שהשתכר. בשכרותו המשיך להנהיג את העגלה ולהאיץ בסוסים עד שנרדם.

נוסעי עגלות אחדות שיצאו לדרך באותו לילה מושלג, לא הבחינו בנתיב הנכון שהיה מכוסה שלג, אך לפתע ראו את עקבות העגלה הראשונה והחליטו שזו בודאי הדרך.

לא חלף זמן רב עד ששיירה ארוכה המשיכה בנתיב שסימן העגלון הראשון, והכל היו בטוחים שבוודאי היטיב הראשון להכיר את הדרך שהרי כל אדם שפוי לא היה יוצא למסע כה מסוכן בלילה כזה מבלי להכיר את הדרך.

ככל שרבו העגלות הנוסעות, התרחב השביל בשלג עד שהכל היו בטוחים שזו דרך סלולה אל העיר.

כשהפציע השחר מצאו עצמם נוסעי ה"שיירה" במקום זר, תקועים אי שם בלב השלג. הביטו כה וכה וראו לפניהם את העגלה ה"מנהיגה". כשניגשו אליה גילו לתדהמתם שכל השיירה הארוכה מונהגת על ידי גוי שיכור ושני סוסים.

כך מזהירה התורה "לא תשא שמע שוא" (שמות כ"ג, א) – אזתרה לדיין שלא ישמע דברי בעל דין עד שיבוא בעל דין חברו (רש"י), ומסביר זאת הרמב"ם (סהמ"צ ל"ת רפ"א) "כדי שלא תיכנס לנפשו צורת הדברים אין יושר להם ולא אמיתות". כלומר, כאשר ישמע הדיין את טענות האחד, בלי נוכחות השני, הוא עלול להיפתס לדעה קדומה ממנה ייקשה עליו להשתחרר.

קשה לאדם שחי את חייו שנים רבות בדרך מסוימת, להודות בטעותו. בספר מלכים (מל"א ט"ז) מסופר על חיאל שבנה את יריחו ואיבד בבנייה זו את כל בניו כפי שהזהיר יהושע בן נון. למרות שראה כיצד הולכת ומתגשמת נבואת יהושע העדיף חיאל להמשיך ולקבור את בניו מאשר להודות בטעותו. תפקידו הקשה של האדם הוא לעצור ולהתבונן, לראות את כשלונותיו וחטאיו ולא להמשיך ולהדרדר, והבא להיטהר – מסייעין לו.

המשל החריף של החפץ חיים עוסק גם בתחום הדימויים. לפי דימויו, מעצבי דעת הקהל אינם דווקא הוגי הדעות המעולים... להשפעה החברתית יש משקל גדול ובמיוחד בקרב הנוער.

כיצד נעשה אדם שומר תורה לנוטש התורה? כפי שצינתי בדוגמה הראשונה ("הביצה והתרנגולת"), ברוב המקרים מפתח נוטש התורה אידאולוגיה כופרת שתצדיק בדיעבד את נטישת המצוות. מתוך רצון להראות בפני עצמו ובפני זולתו כאדם רציני ולא כקל דעת הוא מפתח שאלות וקושיות. בקטע הבא לפרשת האזינו נעשה ניסיון להצביע על תחילתו של

התהליך, והצורך להתחזק בשמירת המצוות שהרי, כדברי ספר החינוך¹⁰ – "אחרי הפעולות נמשכים הלבבות".

החטא הבלתי אפשרי

נס גדול מתרחש לנגד עינינו. רבבות אנשים מגשימים בחייהם את נבואת התורה אשר נראתה לפני דוד כרחוקה מהגשמתה. נראה היה שעם ישראל צועד כסומא בארובה לקראת חילון ואובדן זהות יהודית. אולם, בתהליך בלתי מובן החלה להתגשם נבואת התורה "והיה כי תמצאן אותו רעות רבות וצרות וענתה השירה הזאת לפניו לעד, כי לא תשכח מפי זרעו". רבבות אשר לכאורה לא זכרו ולא ידעו את שירת האזינו ואת שירת התורה, אשר מפיהם נכרתו המילים, החלו לשמוע את נגינת השירה בליבם, ומנגינה ללא מילים חתרה אט אט בחומות האבן והקרח, עד שנצטרפו המנגינות והפכו לשירה שיש לה מילים ויש לה מנגינה. הוברר הדבר שאכן "לא תשכח מפי זרעו" והתקיימה הנבואה "בצר לך... באחרית הימים ושבת עד ה' אלוקיך" (דברים ד', ל).

רבים מן "השבים" אינם שבים לאמיתו של דבר אלא מתחילים. סביהם, הם שנטשו את שמירת המצוות ואילו הם נולדו כבר למשפחה שבה "הדבר הטבעי" היה לא לשמור מצוות. כיצד החל הסב לנטוש את שמירת המצוות? לא היה זה בהכרח שבר גלוי. יתכן והיו אלה סדקים זעירים שהלכו וגדלו. זלזול בנטילת ידיים: נטילה אך לא לפי פרטי ההלכה, זלזול בתפילה: תפילה אך ללא כוונה וכו'. נקודת המעבר בין הצדיק לחוטא היא בכך שעד שהאדם חטא היה נראה לו החטא בלתי אפשרי. אולם, לאחר שחטא אפשרות החזרה על החטא כבר יותר "אפשרית". חז"ל הגדירו זאת "כיון שעבר אדם עבירה ושנה בה (חזר עליה פעם שנייה) נעשית לו כהיתר". וכך קורא הנביא בהפטרות שובה: "שובה ישראל עד ה' אלוקיך כי כשלת בעוונך" העוון הפך למכשול לא רק כי האדם נענש, אלא כי העוון גורר עוון נוסף.

לכל אדם, גם שומר מצוות, יש עבירות שנעשו לו כהיתר. אם יתחיל לדייק בפרטי ההלכה, יחזור למצב שהחטא יהיה "בלתי אפשרי" ו"מצוה גוררת מצווה".

גם בדרך זה הדיון עקיף ומטפל ב"סבא" שנטש תורה ומצוות, אך כמובן שהבעיה ניצבת גם בפנינו, כיצד להגביר את שמירת המצוות וליצור את הגאווה הדתית של "ויגבה לבו בדרכי ה'" (מל"ב, י"ז, ו).

10. במצוות "ועצם לא תשברו בו" (מצוה ט"ז או כ'). וראה נחמה ליבוביץ, עיונים חדשים בספר שמות, עמ' 139-136.